

MORİSKOLARDA DİL VE EDEBİYAT ÇALIŞMALARI LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES AMONG THE MORISCOS

Kadir ERBİL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
kadirerbil@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2530-4396

ÖZ

Geliş Tarihi:
07.01.2025

Kabul Tarihi:
01.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler
İslam Tarihi
Endülüs
Morisko,
Edebiyat,
Şiir.

Keywords
Islamic History
Andalus
Morisco,
Literature
Poetry

Endülüs Müslümanları, İslam ve Batı medeniyetlerinin kesişim noktasında, zengin ve çeşitli bir dil ve edebiyat mirası bırakmıştır. Moriskolar, bu mirası koruma ve devam ettirme çabaları içinde, Arapça, İspanyolca ve yerel dillerde yazılmış birçok önemli eser kaleme almışlardır. İspanya'nın Hıristiyanlaşma sürecinde Moriskoların maruz kaldığı siyasi, toplumsal ve dinî baskılar, onların kültürel ve kimlik mücadelesini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Moriskoların ürettiği yazılı eserler hem direnişin hem de uyumun birer simgesi olarak değerlendirilmiştir. Moriskolar, Arapça, İspanyolca ve Aljamía (Arap alfabesiyle yazılmış İspanyolca) dillerinde oluşturdukları metinlerle, kimliklerini koruma çabası içinde olmuşlardır. Aynı zamanda, bu metinler, Moriskoların İspanyol toplumu içinde var olma çabalarını ve dilsel-kültürel uyum stratejilerini de yansıtmaktadır. Bu çalışma, Endülüs'ün Hıristiyanlar tarafından fethedilmesinin ardından, Endülüs'te kalan ve daha sonra sürgüne uğrayan Moriskoların dil ve edebiyat faaliyetlerine odaklanmaktadır. Moriskoların kaleme aldığı eserler, onların kültürel miraslarını nasıl koruduklarını ve bu süreçte ne tür zorluklarla karşılaştıklarını anlamak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Çalışmada, Moriskoların dil ve edebiyat sahasında yürüttükleri faaliyetler, onların kimlik mücadelesi ve kültürel varlıklarını sürdürme çabaları bağlamında ele alınacaktır.

ABSTRACT

The Andalusian Muslims, positioned at the crossroads of Islamic and Western civilizations, left behind a rich and diverse linguistic and literary heritage. The Moriscos, in their efforts to preserve and continue this legacy, produced numerous significant works in Arabic, Spanish, and local languages. During Spain's process of Christianization, the Moriscos were subjected to political, social, and religious pressures, which significantly shaped their struggle for cultural and identity preservation. In this context, the written works produced by the Moriscos have been regarded as symbols of both resistance and adaptation. Through their texts written in Arabic, Spanish, and Aljamía (Spanish written in the Arabic script), the Moriscos sought to maintain their identity. At the same time, these texts reflect their efforts to exist within Spanish society and their linguistic and cultural adaptation strategies. This study focuses on the linguistic and literary activities of the Moriscos who remained in Andalusia after its conquest by the Christians and were later exiled. The works produced by the Moriscos are of great importance in understanding how they preserved their cultural heritage and the challenges they faced throughout this process. The study examines the Moriscos' linguistic and literary efforts in the context of their struggle for identity and their attempts to sustain their cultural existence.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1615275>

Atıf/Cite as: Erbil, K. (2025). Moriskolarda dil ve edebiyat çalışmaları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 395-412.

Giriş

Müslüman ordularının 711 yılında Endülüs topraklarına girmesiyle başlayan ve 732 yılına kadar devam eden askerî operasyonlar, hâkimiyetin Güney Fransa'nın bir kısmını da içine alacak şekilde genişlemesine imkân tanımıştır. Böylelikle, İspanya'nın ele geçirilmesinin ardından Müslüman kuvvetlerin Fransa içlerine kadar uzanması sonucu Müslümanlar ile Avrupa arasındaki ilk etkileşim gerçekleşmiştir (Şeyban, 2006, s. 75). Bu tarihin sonrasında ise Avrupalılar, İslâmî hâkimiyeti kendi topraklarından uzaklaştırmak amacıyla girişimlerde bulunmaya başlamış ve ilerleyen dönemde “Haçlı Seferleri” adıyla anılan askerî faaliyetlere zemin hazırlamışlardır. Müslümanlara yönelik yürütülen bu seferlerin arkasında Doğu ile Batı, Müslüman ile Hıristiyan ve nihayetinde hilâl ile haç arasındaki rekabetin etkileri gözlenmektedir (Şeyban, 2006, s. 76).

İspanyolca'da “kaybedilen yerleri geri alma” ve “yeniden ele geçirme” (istirdat) anlamına gelen “Reconquista” terimi, Müslümanların Endülüs'ü fethetmelerinin ardından yaklaşık sekiz asır boyunca Hıristiyan Krallıkların İspanya'yı Müslüman hâkimiyetinden geri almak amacıyla yürüttükleri ve “Hıristiyan İspanya'nın megalomania'sı” olarak nitelendirilen askerî harekâtı ifade eder (Şeyban, 2006, s. 76). XVI. yüzyılın ikinci yarısı, Endülüs Müslümanları (Moriskolar) açısından İspanya'daki varlıklarının yeni bir döneme girdiğini göstermektedir. Bu döneme kadar, İspanyol yönetimi tarafından çıkarılan fermanlar gözetim ve denetim çalışmaları istenilen sonuca ulaşmamıştır (Carr, 2009, s. 132). Moriskoların gerçek Hıristiyan olmalarına yönelik yönetim çabaları, sürekli bir baskı ve zorla din değiştirme süreciyle sonuçlanmıştır (Harvey, 2005, s. 45). Katolik Krallar (Fernando ve İzabella) ile Granada/Gırnata'nın son emiri Ebû Abdullah arasında imzalanan anlaşmanın aksine, Moriskolar baskı ve şiddet yoluyla din değiştirmeye zorlanmışlardır. İspanyol yöneticiler, Moriskoların İslam dininden kaynaklanan örf ve adetlerinin Katolikliğe adapte olmalarının önünde ciddi bir engel teşkil ettiğine inanmışlardır. Bu inanç doğrultusunda, Kraliçe Doña Juana döneminde (1504-1516) Moriskoların kılık ve kıyafetlerinin yasaklanmasına dair bir kanun 1508 yılında çıkarılmıştır. Ancak bu kanun, İspanyol yönetim kademelerinin aynı fikirde olmaması nedeniyle uygulanamamıştır (Menocal, 2002, s. 210).

Benzer bir girişim, Roma- Germen İmparatoru Şarlken döneminde (1516-1556) yeniden gündeme gelmiş ve Moriskoların sosyo-kültürel yaşamlarıyla ilgili yeni yaptırımların uygulanması tavsiye edilmiştir (Harvey, 2005, s. 89). Şarlken, devlet adamları ve kilise çevrelerinin telkinleriyle 1526'da Moriskoların örf ve adetlerini yasaklayıcı bir kanun hazırlamıştır. Ancak bu kanun, Moriskoların Şarlken'e 80.000 duka altın rüşvet ödemesiyle 40 yıl ertelenmiştir (Carr, 2009, s. 150). İspanyol devletinin mali sorunları, Şarlken'in Moriskoların teklifini kabul etmesini zorunlu kılmıştır.

Yüksek Mahkeme'nin (Audiencia y Chancillería) 1505'te ve Jean/Ceyyân'da bulunan Engizisyon Mahkemesi'nin 1526'da Gırnata'ya transfer edilmesi, İspanyol yönetiminin Moriskolara karşı sert önlemler alacağına işareti olmuş ve bir dizi yaptırım kanunu çıkarılmıştır (Weigers, 1994, s. 112) Moriskolar tarafından “şeytan mahkemeleri” olarak adlandırılan Engizisyon Mahkemeleri, Moriskoların asimilasyon sürecinde önemli bir rol oynamıştır (Harvey, 2005, s. 105).

Bu çalışma, Moriskoların dil ve edebiyat alanındaki katkılarını ve kimliklerini koruma mücadelesini ele almaktadır. Moriskolar, İspanya'da Hıristiyan yönetimi altında yaşayan Müslüman kökenli topluluklar olarak, dinî ve kültürel baskılara maruz kalmalarına rağmen, dillerini ve edebi miraslarını farklı yollarla sürdürmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda çalışmanın problematiği, Moriskoların dil ve edebiyat alanındaki üretimlerinin nasıl şekillendiği, hangi araçlarla korunduğu ve sonraki kuşaklara nasıl aktarıldığıdır.

Çalışmanın temel tezi, Moriskoların sadece dinî baskılara değil, aynı zamanda dil ve edebiyat üzerinden kimlik kaybına karşı da direndikleri ve bu süreçte Arapça, Aljamiado (Arap harfleriyle yazılmış İspanyolca) ve Kastilya dilinde eserler vererek kendilerini ifade ettikleridir. Bu araştırma, tarihsel analiz ve edebi çözümleme yöntemleri kullanılarak yürütülecektir. Öncelikle, Moriskoların dil ve edebiyat çalışmalarına dair mevcut birincil ve ikincil kaynaklar incelenerek kapsamlı bir literatür taraması yapılacaktır. Daha sonra, bu eserlerin içerik ve biçim yönünden değerlendirilmesiyle Morisko kimliği ve dilsel direnişi analiz edilecektir. Çalışmada klasik ve modern kaynaklar taranmış, Moriskolar'ın dil ve edebiyat alanında yaptıkları çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmada, Moriskolar'ın baskı ve zulüm altında olmalarına rağmen dil ve edebiyat alanındaki çalışmaları ele alınacaktır. Moriskoların toplumsal ve siyasal bağlamlarını ele almakla birlikte, onların dilsel ve edebi üretimlerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Aljamiado edebiyatına dair yapılan analizler, Moriskoların kimliklerini korumak için dilsel stratejiler geliştirdiklerini göstermektedir. Bu çalışmada, mevcut literatürün değerlendirilmesiyle Moriskoların dil ve edebiyat mirasının nasıl şekillendiği ve hangi bağlamlarda üretildiği detaylandırılacaktır.

Böylece Moriskoların kimlik mücadelesi, edebi eserleri ve dilsel pratikleri üzerinden kapsamlı bir şekilde analiz edilecektir.

Morisko Kimdir?

“Morisko” terimi, Ortaçağ’dan beri İspanya’da Müslümanlar için kullanılan “Moro” adına XV. yüzyılın sonlarında “isco” eklenmesiyle türetilmiştir. Bu kelime, “Müslümanlara ait” veya “Müslümanlardan geriye kalan kişi/şey” anlamına gelmektedir. Romalıların Batı Afrikalılar için kullandığı “Maurus” terimi, Latinceye oradan da Roman dillerine dönüşüm sürecinde “Moro” şeklinde İspanyolca ve Portekizceye geçmiştir. Bu süreçte, Batı Afrikalıların koyu tenli olması nedeniyle kelime, “esmer” anlamındaki Grekçe “amauros/mauros” sıfatının etkisinde kalarak “koyu tenli, esmer” anlamını da kazanmıştır (Özdemir, 2020, s. 30/286). Bu terim, Romalıların günümüzdeki Orta ve Batı Mağrip (Cezayir, Fas ve bazı kısımlarıyla Moritanya) sakinlerine verdikleri “maurus” kelimesinin Latin kökeninden türetilmiştir. Ortaçağ’da Avrupalılar, XI. ve XII. yüzyıllarda Endülüs’e giren Murabıtlar ve ardından Muvahhidler vasıtasıyla genel olarak bu terimi Müslümanlara hakkında kullanmışlardır (Epalza, 2005, s. 26).

“Maurus/Moro” kelimesinden türeyen ikinci terim “Morisko” olmuştur. Bu terim, 1502 yılında Kral V. Fernando ve Kraliçe İzabella tarafından çıkarılan Hıristiyanlaştırma kararnamesinden sonra ortaya çıkmıştır. “Morisko” terimi, Endülüs Müslümanlarını veya “Hıristiyan olmuş Müslüman” anlamına gelmektedir. İspanyollar, Endülüs’ü ele geçirdikten sonra tüm Müslümanları Hıristiyanlaştırmak istemişlerdir (Epalza, 2005, s. 26). “Morisko” terimi, bir ırk veya renk kavramından ziyade bir dini ifade eder. Bu terim, o dönemin Hıristiyanlarının, kendilerini ırkdaş ve dindaş olmayanlardan ayırmak amacıyla kullandıkları, “yeni esmer Hıristiyanlar” veya “Afrikalı yeni Hıristiyanlar” olarak tercüme edilebilecek olan “cristiano nuevo de moro” ifadesinin kısaltması olarak kullanılmıştır (Arenal, 2006, s. 71-72). “Maurus/Moro” kelimesinden türeyen üçüncü ve son terim ise “Müdeccen”dir. Müdeccen, XI. yüzyıldan itibaren Hıristiyanların Müslümanlarla yaptıkları savaşlar sırasında ele geçirdikleri bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terim, Hıristiyan egemenliği altında yaşayan ve belirli bir özerklikle dinlerini ve kültürel kimliklerini koruyan Müslümanları ifade etmektedir (Epalza, 2005, s. 58). Sözlükte “bir yere yerleşip kalmak, alışmak, uyum sağlamak” anlamına gelen “decn” kökünden türeyen “müdeccen” kelimesi, “bulunduğu yere yerleşip kalmış, oraya uyum sağlamış” anlamında olup, XV. yüzyıldan itibaren İspanyolların yeniden fethettiği Endülüs şehirlerinde anlaşmalar çerçevesinde Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamaya devam eden Müslümanları ifade etmek için kullanılmıştır (Bulliet, 2004, s. 167). Bazı Arapça kaynaklarda ve Osmanlı arşiv belgelerinde “müdeccel” şeklinde görülmekte olup, kelime İspanyolca’ya “mudejar” biçiminde geçmiştir. (M. Özdemir, 2020, s. 31/463).

Genel olarak, Endülüs’teki Müslümanların adlandırılmaları tarihi boyunca birkaç kez değişmiştir. İlk olarak “Müslüman” terimi kullanılmıştır. Çünkü Müslümanlar İber Yarımadası’nın çoğunu yönetmişlerdir. Daha sonra Müslümanların yönettiği bölgeler Hıristiyan güçler lehine azaldıkça, Hıristiyanların yönettiği topraklarda yaşayan Müslümanlar için “Mudejar” terimi kullanılmıştır. XVI. yüzyılın başlarında (1502-1526 yılları arasında), Hıristiyanlaştırma kararları alınmış ve Mudejarlar Hıristiyanlığı kabul etmeye zorlanmıştır. Bu da Mudejarların ve dolayısıyla Endülüs’teki tüm Müslümanların “Morisko” olarak adlandırılmasına yol açmıştır (Perez, 2012, s. 61).

Bugün Morisko terimi, genellikle belirli bir sosyal gruptaki bireyleri diğer Müslümanlardan ayırmak için kullanılmıştır. Başlangıçta Romalıların bir bölge halkına şamil olan kelime, Arap ve Berberi Müslümanların Kuzey Afrika’dan İspanya’ya göç etmelerinden sonra tüm Müslümanları tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonra, Hıristiyanlığı terk edip Müslüman olan Latin kökenli insanlar da aynı şekilde bu terimle tanımlanmıştır. Tarihsel trajedilerle birlikte, bu terim sosyal derinlik kazanmış ve ırk veya renk ayrımı yapmaksızın ötekileştirilmiş bir grup insana atfedilmiştir. Morisko terimi, “Moro”, “Moor” veya “Maure” terimleri hala Mali, Sri Lanka, Filipinler, Senegal ve Moritanya gibi bölgelerde yaşayan topluluklar için kullanılmaktadır (M. Özdemir, 2020, s. 30/288).

Morisko teriminin yanı sıra İspanyolca’da geçen Mudéjares teriminin de doğru anlaşılması önemlidir. Bu kelimenin, Arapça “de-ce-ne” fiilinden türediği “Bir yerde ikamet edip oraya alışan kimse” anlamındaki Müdeccen kelimesinden İspanyolcaya geçtiği söylenir (Carbajal, 1797, s. 158). Diğer bir görüşe göre, kelimenin aslı Arapça “mudeccel” kelimesinden gelmektedir ve Hıristiyan egemenliğini kabul eden Müslüman grup için “evcilleşenler” veya “medenileşenler” anlamında kullanılmıştır. Söz konusu kelime İspanyolların 1492’de Gırnata’yı ele geçirmesinden sonra, yeni Müslüman halka verilen bir isimdir (Ali, 2019, s. 15). Başka bir bakış

açısına göre, Müslüman yönetimi altındaki tüm Hıristiyan halk, Müslümanlar tarafından “mudéjares” (müdeccen) olarak adlandırılmıştır. Bu terim daha sonra XV. ve XVI. yüzyıllarda zorla vaftiz edilip Hıristiyan olan Müslüman tebaa için kullanılmıştır. Müdeccenlerin Hıristiyanlığı kabul etmelerinin ardından ise zamanla Morisko olarak anılmışlardır (Gökalp, 2023, s. 18).

Moriskolar’ın Sürgün Nedenleri ve Sürgün Kararı

Gırnata’nın kaybedilmesinden (1492) kısa bir süre sonra (1499) başlayıp XVII. yüzyılın başlarına kadar süren dönemde, İspanya için temel sorun Moriskolara ne yapılacağıydı. Bu sorunun çözümüne yönelik önerilen fikirlerin merkezinde dinî, siyasî, ekonomik ve sosyal sebepler yatıyordu (Hitti, 2011, s. 759).

Moriskoların Hıristiyan toplumu içinde dağıtılmalarına ve sürekli gözetim altında tutulmalarına rağmen İspanyol yöneticilerde onların yeterince asimile olmadıklarına dair bir kanaat oluşmuştur. İspanyol yöneticiler Moriskoların hem kendi aralarındaki iletişimi hem de dış dünyayla bağlantılarını kesmek amacıyla onları izole mahallelerde (morería) yaşamalarını sağlayacak politikalar üretmeye başlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda II. Philip (1556-1598) tarafından çıkarılan bir kraliyet fermanında, Gırnata, Vega, Lecrín Vadisi ve Malaga’daki Moriskoların Extremadura ve Galicia bölgelerine, Guadix, Baeza ve Almanzora Nehri civarındaki Moriskoların Eski Kastilya’nın Leon bölgesine, Almeria ve çevresindeki Moriskoların ise Sevilla’ya taşınması emredilmiş ve Moriskoların Murcia, Valencia, Gırnata ve çevresine gitmelerine izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca, Osmanlı ve Kuzey Afrika ile irtibat kurma ihtimali olan sahil bölgelerinde yaşayan Moriskolar’ın iç kesimlere sürgün edilmesi de uygulamaya konulmuştur (Razûk, 1991, s. 209).

İspanyol din adamlarının bu soruna bakışını, Toledo Başpiskoposu ve Moriskoların sürgün edilmesinde önemli bir rol oynayan Patrik Juan de Ribera’nın görüşleri yansıtır. Ribera, İspanya Kralı III. Philip’e (1598-1621) yazdığı bir mektupta, Moriskoların asimile edilme çabalarının başarısız olduğunu, çünkü Moriskoların Hıristiyan inancını kabul etmek istemediklerini, şarap içmekten ve domuz eti yemekten kaçındıklarını belirtmiştir (Razûk, 1991, s. 209). Ayrıca, Valencia bölgesinde 90.000 silahlı Morisko varken İspanya’nın güvenliğinin sağlanamayacağını ve 1568-1570 yılları arasındaki Büyük Gırnata Savaşı’nın Almanya ve İtalya’dan gelen İspanyol kuvvetlerinin yardımıyla bastırılabilirdiğini hatırlatarak çözümün toplu sürgün olduğunu savunmuştur (Bilgin, 2013, s. 14).

Moriskolar’ın erken yaşta evlenmeleri nedeniyle nüfuslarının hızla artması, İspanyol nüfusunda ciddi düşüslere yol açmış ve bu durum, Moriskoların sürgün edilmesinin önemli bir gerekçesi olmuştur (Lea, 1988, s. 299). İspanyollar, Moriskoların sürekli Hıristiyanlığa ve İspanya krallığına karşı bir komplo içinde olduklarına inanmışlardır. Örneğin, 1596’da hazırlanan bir raporda, Francisco Toledano adlı bir Morisko’nun, demir ticareti yaparken aynı zamanda silah ve çakmaklı tüfek temin ettiği bildirilmiştir. Bu tür haberler, Moriskoların her an isyan edebilecekleri endişesini artırmıştır (Kettânî, 2005, s. 161). İspanya Kralı III. Philip, Valencia yöneticilerine gönderdiği fermanın giriş bölümünde, Moriskoların asimile edilme çabalarının inatçılıkları nedeniyle başarısız olduğunu, Hıristiyanlığa geçenlerin de tekrar Müslüman olduklarını, bunun kolektif vicdanı yaraladığını ve kutsal değerleri incittiğini belirtmiştir. Ayrıca, Hıristiyanlığa direnmekle kalmayıp İspanya’nın düşmanlarıyla işbirliği yaptıklarını ifade etmiştir (Bilgin, 2013, s. 56).

Aragon ve Katalonya bölgelerinde ilan edilen fermanlar, Valencia’daki sürgün fermanına benzer maddeler içermiştir. Ancak bu fermanlarda iki önemli istisna bulunmaktadır. İlki, Katalonya’da din adamlarına, yedi yaşın altındaki Morisko çocuklarının ebeveynlerinin İslam diyarına gitmeleri durumunda çocuklarını yanlarında tutma hakkı verilmiştir. İkincisi, sürgün edilenlerin yol ve gemi masraflarının devlet tarafından karşılanması gerekirken, zengin Moriskolar tarafından karşılamak zorunda bırakılmıştır. Bu durum, İspanyol askerlerini memnun etmiştir (Bilgin, 2013, s. 48).

11 Eylül 1609’da III. Philip, Moriskoların sürgün edilmesi kararını uygulamadan önce, çıkabilecek tehlikelere karşı hazırlıklar yaptı. Lerma Dükü, Don Pedro de Toledo ve Villafranca Markizi gibi önemli kişilere çağrıda bulunarak, İspanya kıyılarındaki gemilerin hazırlanmasını ve İtalya’daki donanma gemilerinin Valencia sahillerine yakın Mallorca adasında toplanmasını emretti. Kuzey Afrika’dan gelebilecek tehditlere karşı bazı gemiler Atlas Okyanusu tarafında bekletildi ve çeşitli bölgelerden askerî birlikler görevlendirildi (Fonceca, 1612, s.7).

Sürgün, Moriskoların yanı sıra onların iş gücünden faydalanan senyörleri de etkiledi. Senyörler, maharetli işçilerini kaybetmemek için Madrid’e bir heyet gönderdi ancak kralın kararlılığı sonucu bu girişim sonuçsuz kaldı. Moriskolar, kraldan sürgünü engellemek için sahillerin harcamalarını karşılama ve ek ödeme yapma teklifinde

bulundu, ancak teklif reddedildi ve Moriskolar silahlanmaya başladı. İsyân girişimleri İspanyol askerlerinin müdahalesiyle yerini yolculuk hazırlıklarına bıraktı. Endülüs âlimleri, direnişin mümkün olmadığını belirterek, yolculuk için hazırlık yapılmasını istedi (İmamüddin, 1990, s. 365).

Moriskoların Avrupa ve Afrika'ya göçleri sırasında bir kısmı veba gibi bulaşıcı hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Fransa'ya ulaşan birçok Morisko, hastalık taşıdıkları gerekçesiyle bazı bölgelere giriş yapamamış ve soyguncu çetelerin hedefi haline gelmiştir. İspanya'dan ayrılmak isteyen bazı Moriskolar, gemi kaptanlarıyla anlaşarak Kuzey Afrika'ya göç etmişlerdir. Ancak bu yöntem zaman zaman trajik sonuçlar doğurmuş ve gemi kaptanları tarafından deniz ortasında gemiden atılmışlardır. Göç ettikleri coğrafyalarda ve gemilerde kötü muamele gören Moriskoların bir kısmı saldırılarda hayatını kaybetmiştir (Mayans, 1998, s. 128).

Din adamı ve yazar J. Bleda, İspanya'nın Moriskoları sürgün ederek bu "şeytanî tohumdan" kurtulduğunu belirtmiştir (1618). Ancak buna rağmen, Gırnata, Valencia ve La Mancha gibi bölgelerde hâlâ Hıristiyan olmayan Moriskoların varlığı devam etmektedir. Cezayir'e giden Moriskoların üçte birinin İspanya'ya döndüğü tahmin edilmektedir. İspanya dışında Moriskoların kötü muamele gördüklerine dair haberler, İspanya'da kalan Moriskolar arasında zaman zaman isyanlara yol açmıştır. Bu haberler, İspanya'nın farklı bölgelerinde isyanların çıkmasında önemli rol oynamıştır. Örneğin Kaştilya sınırındaki dağlık bölgede ve Muela de Cortes'te büyük isyanlar yaşanmış, ancak liderlerinin yakalanıp idam edilmesiyle son bulmuştur (Lea, 1988, s. 325; Razûk, 1991, s. 220). Moriskolar, yapılan baskılara rağmen kimliklerini koruma kararlılığında olmuşlardır. Arcos'ta yaşayan Maria de Gabriel isimli genç kız, ailesinden İslam dinini öğrenme imkânı bulamadığı için kendi dualarını şöyle oluşturmuştur: "Rabbim Allah'tır. Muhammed O'nun peygamberidir. Kur'an rehberim, Kâbe kiblemdir." (Özdemir, Endülüs Müslümanları, 2021, s. 355).

Gırnata'nın düşüşüyle (1492) başlayan süreçte, İspanyol yönetimi Moriskoların Hıristiyan topluma entegre olmalarını sağlamak amacıyla asimilasyon baskısı, sürgün fermanları ve denetim mekanizmaları devreye sokmuştur. Ancak gerek dinî gerek etnik kimliklerini korumakta ısrarcı olan Moriskolar, bu politikalara karşı çoğunlukla pasif veya silahlı direniş girişimlerinde bulunmuş, sürgün yolculuklarında ve gittikleri coğrafyalarda ise türlü zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Senyörlerin ekonomik kaygıları, devletin askerî hazırlıkları ve dış tehdit algıları gibi etmenler de Moriskoların sürgün sürecini şekillendirmiştir. Bu durum, dinî farklılığın politik ve toplumsal bir meseleye dönüşerek, İspanya'da çok katmanlı bir kriz ve göç hikâyesi yarattığını gözler önüne sermektedir.

Aljamiado Literatürünün Oluşumu

Arapçanın Endülüslü kimliği için son derece önemli ve ayırt edici bir unsur olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Müslümanlar, bu dilin taşıdığı önemin bilincinde olarak, Arapçanın gelişimine ve yaygınlaşmasına büyük önem atfetmişlerdir. Bu önem verme sonucunda, Arapça, milyonlarca yerli halkın konuştuğu Latince (Romance) karşısında, başlangıçtaki kaygılara rağmen zayıflamamış, aksine belirgin bir üstünlük elde etmiştir. Arapçanın bu dinamizmi, toplumda hem Araplaşmanın hem de buna paralel olarak gelişen İslamlaşmanın motoru olmuştur. Bu nedenle, Endülüs Müslümanları nezdinde İslam ile Arapça, birbirinden ayrılmaz, hatta birbirini tamamlayan iki unsur olarak kabul edilmiştir.

1492 yılından sonra, Müslümanları Hıristiyanlaştırmak isteyen İspanyol yöneticiler, Arapçanın Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunun farkındaydılar. Bu yüzden, Müslümanları zorla Hıristiyan ilan etmekle yetinmemişler; din değiştirme sürecinin kalıcı olması için Arapçanın kullanımını yasaklayan kanunlar çıkarmışlardır. 1526 yılında Kral V. Carlos, Moriskolar'ın Arapça konuşmasını yasaklayan bir kanun çıkarmış, ancak bu yasak tam olarak uygulanamamıştır. 1566 yılında ise Kral II. Filip, Arapçanın her türlü kullanımını yasaklayarak bu yasağı daha da sertleştirmiştir (M. Özdemir, 2021b, s. 360).

Arapça, çocuklar ve gençler arasında yaygınlığını yitirirken, ana dili olarak Latinceye bağlı kalan bazı Morisko toplulukları da Arapçadan uzaklaşmıştır. Bu gelişmeler, Moriskoların İslam kültürünü yeni nesillere aktarmakta ciddi zorluklar yaşamalarına neden olmuştur. Bazı Morisko liderleri, İslam dini ile ilgili temel bilgileri içeren İspanyolca eserler yazarak söz konusu sorunu hafifletmeye çalışmışlardır. Eserlerini Latin alfabesi yerine Arap alfabesiyle yazmışlardır. Bu şekilde dinî içerikli çok sayıda eser oluşturulmuştur. Bu kültürel faaliyetler, günümüzde "Aljamiado literatürü" olarak bilinmektedir. (Özdemir, 2021, s. b, 360)

Araplar, Endülüs Emevî Devleti'nin kontrol sahasının ötesinde bulunan İspanya'nın kuzey bölgelerinde (Galicia, Castilla, Aragon ve Catalunya) konuşulan İspanyol lehçeleri ile Portekizceye, genel olarak “yabancı dil” anlamına gelen el-acemiyye (العجمية) adıyla atıfta bulunmuşlardır. Doğuda özellikle Farsça için kullanılan bu terim, zamanla İspanyolcada “aljamia” biçimine bürünerek, Müslümanlar, Yahudiler ve Arap kültürünü benimsemiş İspanyollar tarafından kullanılan, Arap harfleriyle (nâdiren de İbranî yazısıyla) kaydedilmiş melez bir İspanyol lehçesini tanımlamak üzere tercih edilmiştir. Bu dilsel yapının, Endülüs topraklarının fethedilmesinden kısa süre sonra kendini göstermeye başlayıp, siyasî gelişmeler doğrultusunda farklı topluluklarda ve uzun bir zaman diliminde şekillenerek yaygınlaştığı görülmektedir (Erdem, 1989, s. 465).

Aljamiado terimi, Arapça “el-A'cemiyye” kelimesinin İspanyolcaya uyarlanmış şeklidir. Arapçada, Arap olmayanlar “el-Acem” olarak adlandırılır ve konuştukları dillere “el-A'cemiyye” yani “yabancı dil” denir. İspanyol Kraliyet Akademisi'nin sözlüğünde, bu terimin Müslümanlar tarafından İspanyolca için kullanıldığı belirtilmektedir. XVI. yüzyıl ve öncesine ait metinlerde, kelime genellikle bu anlamda kullanılmıştır. Aynı sözlükte “el-A'cemiyye”nin Arap harfleriyle yazılan İspanyolca metinler için de kullanıldığı ifade edilmektedir. Aljamiado teriminin ilk ne zaman kullanılmaya başlandığı konusu tam olarak aydınlatılmamıştır. Bazı İspanyol araştırmacılar, bu fenomenin XIV. yüzyılda ortaya çıktığını savunmaktadır. Her ne kadar XIV. yüzyılda bazı Latince veya Romance kelimelerin, hatta atasözlerinin Arap alfabesiyle yazıldığı bilinmekteyse de Aljamiado literatürü esas olarak XVI. yüzyılda yoğunlaşmıştır. Aljamiado'nun biçimsel özelliklerinde, İspanyolcadaki sesli harfler için Arap harfleriyle uyumlu işaretler kullanılmış, Arapçadaki bazı sessiz harfler için şedde işaretinden yararlanılmıştır (Özdemir, Endülüs Müslümanları, 2021, s. 360).

Moriskoların İspanyolca yazarken Latin alfabesi yerine Arap alfabesini kullanmaları dikkat çekicidir. Bu durum, Arapçanın kültürel kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bu kimliğe bağlılıklarını yansıtmaktadır. Arapça, Moriskolar için Kur'an'ın ve dolayısıyla İslam'ın diliydi. Arapçanın kullanımının yasaklanmasıyla birlikte, bu dilin alfabesi de dini kimliklerinin bir parçası olarak korunmalıydı. Bu nedenle, İspanyolca yazarken Arap harflerini kullanmak, Arapça ile olan bağlarını koruma çabası olarak değerlendirilebilir. XVI. yüzyılın ilk yarısında başlayıp çeşitli bölgelerde aşamalı olarak uygulanan Arapça yasağı, Engizisyon mahkemesi görevlilerini adeta Arapça eser avına çıkarmıştır. Bu süreçte, özellikle Kur'an ve diğer Arapça eserler olmak üzere birçok kitaba el konulmuş ve büyük bir kısmı yakılmıştır. Din önderlerinin zorla Hıristiyanlaştırılmasıyla birlikte, Moriskolar dinî bilgilere erişimin imkânsız hale geldiği ve Müslüman kimliklerinin kaybolmaya başladığı bir döneme girmişlerdir (Özdemir, Endülüs Müslümanları, 2021, s. 362).

Arapçayı kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak gören Moriskolar için son Arapça eserler büyük değer taşırdı. Moriskolar, Arapça yasağının sert uygulandığı dönemde köklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, bu nedenle “harfleri koruma” mücadelesine girip Aljamiado literatürünü oluşturmuşlardır. Aljamiado, Arap harfleriyle yazılmış İspanyolca metinleri tanımlamış ve XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Aragon ve Kastilya'da yaygınlaşmıştır. Aljamiado eserleri; Arapça metinlerin İspanyolcaya çevirileri, Batı Avrupa uyarlamaları ve özgün eserler olarak üç grupta incelenebilir. Çoğunluğu dini içerik taşır ve genellikle anonimdir. Bu eserler “alfaqui/fakih”ler tarafından yazılmıştır.

Günümüzde, Aljamiado el yazmalarının çoğu İspanya'nın Madrid şehrindeki CSIC Kütüphanesi (Consejo Superior de Investigaciones Científicas), İspanya Milli Kütüphanesi (Biblioteca Nacional de España), Kraliyet Kütüphanesi (Real Academia Española) ve El Escorial Kütüphanesi (Real Biblioteca del Monasterio de El Escorial) gibi prestijli kurumlarda muhafaza edilmektedir. Bu eserlerin bir kısmı dijital ortama aktarılmış ve araştırmacıların erişimine sunulmuştur. Madrid dışında, Kastilya ve Aragon bölgelerindeki Zaragoza, Toledo, Barcelona ve Cuenca gibi şehirlerde de Aljamiado yazmaları bulunmaktadır. İspanya dışında ise, bu el yazmaları İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Cezayir, Katar, Meksika ve Avustralya gibi ülkelerde de bulunmakla birlikte, bu ülkelerdeki eserlerin sayısı sınırlıdır (Harvey, 2005, ss. 112-115) Aljamiado eserleri, Moriskoların İslam'ı gizlice yaşadıkları dönemde inanç, kültür ve gelenekleri ile Hıristiyan topluma uyum sürecinde yaşadıkları değişim hakkında doğrudan bilgi aktarmaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Günümüzde, “Arabizi” adı verilen yapay alfabelerin ve Latinizasyonun sıkça kullanılması nedeniyle Arapçayı Latin harfleriyle yazma eğiliminin arttığı bir dönemde, Aljamiado literatürü, sürecin bir zamanlar tam tersine işlediğini hatırlatması açısından daha da anlam kazanmaktadır (Menocal, 2002, ss. 198-200).

Aljamiado, İspanyol Müslümanların Arapçayı ve dolayısıyla kültürlerini yok olmaktan kurtarma çabalarının bir sembolüdür. Aljamiado yazıları, Endülüs'teki kültürel melezleşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Moriskoların İspanya'dan Kuzey Afrika'ya sürgün edilmesi sürecinde bu kültürel melezleşme daha da belirgin hale gelmiştir (Carr, 2009, s. 132-135). Bu dönemde üretilen Aljamiado yazılarının çoğu, Kur'an'dan alıntılar, İslami hukuk üzerine yazılar, Hz. Muhammed'in hayatına dair anlatılar, tıbbi tedaviler gibi çeşitli konuları içermektedir. Aljamiado yazıları, İspanyol Müslümanların kültürel ve dini dünyalarını unutulmaktan kurtarmak amacıyla derlenmiştir (Weigers, 1994, s. 90). Aljamiado, İspanyol Müslümanların kültürel direnişinin bir ifadesi olarak görülmelidir. Bu yazılar, tarihsel araştırmalar için önemli ipuçları sunar ve Endülüs'ün kültürel karmaşıklıklarını anlamamıza yardımcı olur. Bu tür detaylar, insan medeniyetinin karmaşıklığını ve kültürel bağlantıların önemini gözler önüne serer (Bulliet, 2004, s. 167).

Moriskolarda Dil ve Edebiyat Çalışmaları

Morisko edebiyatı, İspanya'da kalan son Endülüs Müslümanlarının edebî eserlerini ifade eder. Bu Müslümanlar, takip ve zulme rağmen, önemli bir edebi faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Dinî âdet ve geleneklerini koruma amacıyla yazılan bu eserler, bu âdet ve geleneklerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Morisko edebiyatı, İspanya'da kalan son Müslümanların İspanyolca dilinde fakat Arap harfleriyle yazdığı edebiyattır (Palencia, 1945, s. 2/508). Dinî konular, tarihi olaylar, efsaneler, halk hikâyeleri ve şiirler gibi çeşitli temaları kapsayan bu edebiyat, derin bir ruhani ve düşünsel bağlılık gösterir. İspanyol Oryantalist Alfonso Carmona Gonzales'in ifadesiyle bu edebiyat, "direniş edebiyatı" olarak nitelendirilebilir. Gırnata'nın 1492'de Katoliklerin eline geçmesinden sonra, İspanyol yetkililerin düşmanca ve baskıcı ortamında yazılmış ve XVII. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Morisko edebiyatının etkisi, özelde İspanya, genelde Avrupa edebiyatında belirgin bir şekilde görülmeye devam etmiştir (Abdulkerim, ts, s. 39).

Morisko edebiyatı, 250'den fazla el yazmasında bulunan metinlerle büyük bir kültürel ve edebi öneme sahiptir. Bu eserlerin çoğu henüz yayımlanmamıştır ve İspanya ile bazı Avrupa ülkelerindeki kamu ve ulusal kütüphanelerde yer almaktadır. XIX. yüzyılın başlarında görmezden gelinen bu edebiyat, yüzyılın ortalarından itibaren İspanyol entelektüelleri tarafından takdir edilmeye başlanmış ve övgüler almıştır. İspanyol ve Arap araştırmacılar, Morisko yazıları ve edebi metinlere büyük ilgi göstermiş ve objektif değerlendirmeler yapmışlardır. Morisko edebiyatı, Gırnata'nın düşüşünden sonra Arap-İspanyol edebiyatının çöküş dönemi ile modern İspanyol edebiyatı arasında bir köprü olarak kabul edilir. Hikâye, roman, efsane, halk hikâyesi ve şiirler açısından büyük öneme sahiptir. Morisko toplumunun bıraktığı miras, genellikle İspanya'daki Morisko varlığının son dönemine aittir ve Arapça yazıların iletişim aracı olarak kullanılmasından sonra belirginleşmiştir. Dil uzmanı Albaugh Gelms, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bu edebiyatın özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

- 1- Morisko edebiyatı, eski ve kullanılmayan bazı kelimeleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu kelimeler, Aragonlu Moriskolar tarafından kullanılmış ve onların yaşamlarını etkileyerek bu bölgeye olan bağlarını kuvvetlendirmiştir.
- 2- Moriskolar, yaşam koşullarının doğal ve mantıksal bir sonucu olarak Aragon lehçesini benimsemişlerdir. Bu nedenle, Morisko edebiyatının büyük bir kısmı bölgesel edebiyat olarak değerlendirilmektedir.
- 3- Arapça kökenli birçok kelimenin varlığı, Arap ve İslam geleneklerinin Morisko edebiyatı üzerindeki güçlü etkisinin bir göstergesidir. Bu etkiler, Morisko edebiyatının çoğunda önemli bir rol oynamış olup, Arap dili ve kültürünün güçlü etkisini destekleyen birçok kanıt bulunmaktadır. (Abdulkerim, ts, s. 41).

Serafin Esteban Calderon, 12 Kasım 1848'de Madrid'deki Ateneo Forumu'nda yaptığı konuşmada, bu edebiyatın gelenekler ve görenekler hakkında zengin bir materyal içerdiğini, hikâye ve roman alanında araştırmacılar için önemli konular sunduğunu belirtmiştir. Calderon, "Çağdaş edebiyatın incelenmesinden bıkanlar, Arap dili aracılığıyla Morisko edebiyatını keşfetmeli, bu da yeni bir Amerika'nın keşfi gibidir" demiştir (Fuentes, 1972, ss. 189-207).

Morisko yazıları, Kastilya dilinde veya "Aljamiado" olarak adlandırılan dilde yazılmış edebi metinlerdir. Moriskolar, hem Arapça hem de Aljamiado dilini bilmekte olup, İspanyolca veya Roman dillerini yazarken Arap harflerini kullanmada ustalaşmışlardır. Bu yöntem, Arapça ve İslam ile olan bağlarını koruyarak Arap mirasını muhafaza etmek için benimsenmiştir. Moriskolar, İslam'ın birçok kalıntısını ve izini özellikle Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek korumuş ve Arapça öğrenmişlerdir. Morisko edebiyatının büyük bir kısmı dini içeriklidir. Moriskolar, çevrelerindeki birçok konuyu Aljamiado diline çevirip aktarmışlardır. Bu eserler, genç nesli doğru bir şekilde eğitmek ve İslam mirasını korumak amacıyla yazılmış dini metinlerdir. Morisko yazıları, İslam kültürünün ve dilinin korunmasına yönelik önemli bir araç olarak hizmet etmiş ve bu metinler aracılığıyla dini

ve kültürel kimliklerini devam ettirmişlerdir (Abdulkerim, ts, s. 42). Morisko yazılarının incelenmesi hem dilbilimsel hem de kültürel açıdan zengin bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu metinler, İslam kültürünün Endülüs'teki etkisini ve Morisko topluluğunun karşılaştığı zorlukları anlamak için kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla, Morisko edebiyatı, tarihsel bağlamı ve kültürel içerikleriyle derinlemesine incelenmeyi hak eden bir alandır (Abdulkerim, ts, ss. 43-44).

Moriskolarda Nesir Çalışmaları

Morisko edebiyatı, Arapça edebi üretim açısından oldukça zengin ve çeşitlidir. Moriskoların edebi hazineleri arasında, önemli edebi örnekler olarak kabul edilen birçok hikâye bulunmaktadır. Bu Arapça hikâyelerden öne çıkanlar arasında *İskender'in Hikâyesi veya Kralın Sabbeti* ve *Umutsuzun Pişmanlığı veya Tövbe* yer almaktadır (Palencia, 1945, s. 2/512). Bu hikâyeler, XVI. yüzyıl İspanya'sının günlük yaşamını, *Büyük Vad'*nin sahnelerini, manzaralarını ve duygusal atmosferini yansıtmaktadır. Ayrıca, eski zamanlardaki danslar, festivaller, bayramlar ve kutlamalar da bu hikâyelerde betimlenmiştir. Bir diğer önemli eser ise *Paris ve Viyafa'nın Aşk Hikâyesi*'dir; bu eser, Baroja tarafından incelenmiş ve yayımlanmıştır. *Savaşlar Kitabı/Kitâbu'l-meârik* da Morisko edebiyatının önemli örneklerinden biridir ve atıcılık, şövalyelik gibi konularda heyecan verici, sürprizlerle dolu olayları konu almaktadır. Ayrıca, ilk İslam fetihlerini ele alan *Altın Saray Efsanesi* ve *Ali b. Ebû Talib'in Ejderha Hikâyesi* gibi eserler de bu döneme aittir. *Ali b. Ebû Talib'in Kırk Cariye ile Söyleşisi* gibi eserler de Morisko edebiyatının önemli parçalarındandır (Palencia, 1945, s. 2/506). Albaugh Gallems tarafından incelenip yayımlanan *Paris ve Viyafa'nın Aşk Hikâyesi* ise Avrupa'da büyük bir ün kazanmış olan önemli bir şövalye hikâyesidir. Gallems, aynı zamanda *Savaşlar Kitabı'nı* da incelemiş ve eserin anlamını yorumlamıştır. (Palencia, 1945, s. 2/506).

Morisko edebiyatı, XVI. yüzyıl İspanya'sında İslam kültürel mirasının devamını ve dönüşümünü yansıtan zengin bir edebi üretim sahasıdır. Bu döneme ait eserler hem İslâmî hem de yerel unsurları harmanlayarak kültürlerarası bir anlatı dili oluşturmuştur. Öne çıkan hikâyeler, dönemin sosyal, kültürel ve duygusal atmosferini betimlemekle kalmayıp aynı zamanda şövalyelik, aşk ve dini temaları işleyerek evrensel bir değer kazanmıştır. *Paris ve Viyafa'nın Aşk Hikâyesi* ve *Savaşlar Kitabı* gibi eserler, bu edebi çeşitliliğin ve Morisko kimliğinin edebi birer tezahürüdür. Bu anlatılar, geçmişe ışık tutmanın yanı sıra Morisko kimliğinin entelektüel direnişini de ortaya koymaktadır.

Moriskolarda Dinî Eserler

Özellikle son dönem Endülüs Müslümanları edebi anlamda Hz. Peygamber'in hayatına önem vermişlerdir. Bu bağlamda mevlid merasimleri, kasideler, Hz. Peygamber'e gönderilen mektuplar gibi türler bu dönemde yaygın olarak yazılmıştır. Arapça kültürel anlamda önemli bir yapı taşıdır ancak bu türler de kimlik bilincinin muhafazası açısından önem arz eder. Dini eserler arasında öne çıkanlar arasında Kur'an mealleri bulunmaktadır. Bu meallerde, orijinal Arapça metin korunmakta ve her sayfada Arapça metnin satır aralarında İspanyolca meali yer almaktadır. Bazı durumlarda tefsir niteliğinde izahlar da yapılmaktadır. Aljamiado literatürü içinde, meşhur hadis kitaplarının tercümelerine rastlanmamıştır. Ancak, Allah'a iman, kıyamet ve ahiret gibi fihhi konularla ilgili pek çok hadis, çeşitli eserlerin içine serpiştirilmiştir. Hadis metinlerinin Arapçaları korunmuş, satır aralarına bu hadislerin manaları yerleştirilmiştir. Moriskolar arasında yaygın olan Kırk Hadis geleneği, özellikle el-Acurî'nin *Kırk Hadis* kitabı ile öne çıkmaktadır. Ayrıca, Mısırlı âlim el-Kudâî'nin *Kitabu Şihâbi'l-abbâr* adlı kitabı da okunan eserler arasında yer almıştır. Ancak, bazı uydurma hadisler de yayılmış ve popüler hale gelmiştir. Bu durum, Moriskoların yaşadıkları zor durumu, Hz. Muhammed (s) tarafından önceden haber verilen bir kader olarak algıladıklarını göstermektedir.

Kur'an mealleri ve hadisler dışında, inanç esasları, ibadetler, ahlaki ilkeler ve fikhî konular üzerine birçok eser yazılmıştır. Ice (İsa)'nin *Breviario'su* ve Mancebo de Arevalo'nun *Tafçira* adlı eseri bu eserler arasında öne çıkmaktadır. En çok rağbet gören eserlerden biri, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *Tenbîhu'l-gâfilîn* adlı eseridir. Bu eserde tasavvufî öğretiler ve hikâyeler bulunabilir. Ancak, Moriskolar arasında doğrudan tasavvufla ilgili eserlere pek rastlanmaması dikkat çekicidir. Tasavvufun ve tarikatların Moriskoların yaşadığı zorlu koşullar içinde gizli olarak faaliyet gösterdikleri ve halk arasında İslami kimliği yaşattıkları düşünüldüğünde, bu durumun nedeni karmaşıktır. Tasavvuf ve tarikatların Endülüs'ten sonra diğer İslam coğrafyalarına yayılmış olabileceği ihtimali bulunmaktadır (Özdemir, 2021b, 363-365).

Moriskolarda Hikâye/Kıssa Çalışmaları

Morisko edebiyatında hikâye, şiirden daha önemli kabul edilmekte olup (Oliver, 1972, s. 251) oldukça zengindir. Kastilya dilinde, Arap kökenli konular, efsaneler ve ilgi çekici öyküler üzerine yazılmıştır. Bu hikâyeler, derin ruhani, dini, tarihi, sosyal ve psikolojik anlamlar taşır ve Arap-İslam edebiyatı ile Batı Avrupa edebiyatı arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyar. Morisko masallarının izleri, Provençal öykülerinde ve dünya halk edebiyatında görülmektedir. Bu temalar, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için zengin bir materyal sunar. Morisko edebiyatı, kültürel ve edebi etkileşimlerin anlaşılmasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir (Abdulkerim, ts, 46). İspanyollar, Morisko hikâyelerine büyük ilgi göstermişlerdir.

Morisko edebiyatı, hikâye anlatımı üzerinden Arap-İslam ve Batı Avrupa edebiyatları arasında kültürel ve edebi etkileşimlerin bir aynası olarak dikkat çekmektedir. Kastilya dilinde yazılan ve Arap kökenli temalara dayanan bu hikâyeler, tarihî, dini ve psikolojik boyutlarıyla, sadece Morisko toplumunun değil, aynı zamanda Batı edebiyatının da biçimlenmesine katkıda bulunmuştur. Karşılaştırmalı edebiyat açısından, Morisko hikâyeleri, kültürlerarası diyalogu anlamak için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Bu hikâyelerden biri, Yusuf Peygamber'in hikâyesidir (Pidal, 1952, s. 2/431). Bir diğer önemli eser, *Doğunun İki Dostunun Efsanesi*'dir. Bu hikâye, Boccaccio'nun *Decameron* adlı eserinde ve *Karcayona'nın Kızı* adlı efsanede yer alan konuları içermektedir. Kral Nushirvan'ın kızı Karcayona ve güvercinle ilgili bu hikâye, evrensel halk hikâyelerindeki canlı temaları barındırmaktadır. Konusu, "Apolonio'nun Kitabı" ve "Kutsal Genoveva de Brabant Efsanesi"ne benzerlik göstermektedir; masum bir kızın haksız yere suçlanmasını ve elinin kesilerek ormana terk edilmesini anlatır. Her iki anlatıda da masum bir kızın haksız yere suçlanması ve elinin kesilerek ormana terk edilmesi geleneksel bir tema olarak ele alınmaktadır (Abdulkerim, ts, s. 46).

Bir diğer önemli hikâye, "Arap ve Kız"dır. Bu anlatı, küçük bir kızın annesinin ardından kılıç ayini gereği kurban edilmesi gereken üzücü bir olayı konu alır. Ancak bir adamın müdahalesiyle son anda kurtarılır. Fakat dedesi tarafından ormanda öldürülür. Daha sonra, Hz. Muhammed (s) onu diriltir ve bu mucize sonucunda ebeveynleri İslam'ı kabul eder. Talmudik bir hikâye olan "Temim ed-dehr" veya "Dinden Kaçırılan Temim'in Hikâyesi", Hz. Muhammed (s)'in sahabelerinden birinin cinler tarafından kaçırılmasını ve onların dünyasında geçirdiği süreyi anlatır. Bu hikâye, *Binbir Gece Masalları*'ndan daha ilgi çekici bir şekilde kara ve denizdeki olağanüstü yolculukları ve gizemli diyarları tasvir eder. Rüya ile gerçeklik arasında geçen bu maceralar, yenilikçi bir edebi eser olarak kabul edilir. Bir diğer hikâye ise "Ayın Ayrılması Mucizesi/Şakku'l-kamer"dır. Bu anlatıda yazar, Hz. Muhammed'in (s) büyük mucizelerini detaylandırır. Ayrıca, "Mesih Deccal ve Kıyamet Günü" hikâyesi de Morisko edebiyatının önemli bir örneğidir (Abdulkerim, ts, s. 49).

Birçok Morisko el yazmasında tekrar eden "Kıyamet Günü" hikâyesi öne çıkmaktadır. Bu hikâye, aydınlık ve sevgi yolunu, karanlık ve zulüm yoluyla karşılaştırarak betimler. Ayrıca, Hz. Muhammed (s)'in Miraç ve İsrâ olayını konu alan hikâyeler de bulunmaktadır. Bu hikâyeler, hayal gücü bakımından zengin, estetik ve şiirsel olup aynı zamanda ruhani niteliklere sahiptir. Morisko edebiyatı çerçevesinde, Kur'an'da ele alınan İncil'deki dini şahsiyetleri tasvir eden ve Morisko unsurları eklenen birçok rivayet bulunmaktadır. Bu hikâyeler arasında İbrahim'in, Lût'un, İsa'nın ve Nuh'un oğlu Yafes'in hikâyeleri yer alır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in, sahabelerinin ve takipçilerinin hayatını anlatan rivayetler de dikkat çekicidir. Bu tür eserlere örnek olarak *Kitab el-Edva ve Muhammed'in Debası, Hayatı, Doğumu ve Ölümü* gösterilebilir. Peygamber ile konuşan kertenkele hikâyesi, Bilal b. Rebah'ın Ölümü, Ömer'in Müslüman Oluşu ve Selman el-Farisi'nin Hikâyesi de bu türdendir. Bu hikâyeler, Morisko edebiyatının harika örnekleri olup dini İslami bir bakış açısıyla tarihlerini kaydetme çabalarını yansıtmaktadır (Abdulkerim, ts, s. 51).

Moriskolarda Tasavvuf ve Zühd Edebiyatı

Moriskolar, İslami mirası koruma ve yaşatma gayretiyle kutsal metinleri ve dini öğretileri titizlikle incelemişlerdir. En önemli metinleri Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ı okumuş, kopyalamış, ezberlemiş ve kendi dillerine çevirmişlerdir. Ayrıca birçok ayeti yorumlamışlardır. Hadis-i şeriflere ve dini farizalara da büyük önem veren Moriskolar, bu alanda geniş bir literatür oluşturmuşlardır. Mevsimlerle ilgili konuları ve İbn Sînâ gibi âlimlerden aldıkları tıbbi bilgileri de derleyip yazmışlardır. Eserlerde cennet ve cehennem, iyilik ve kötülük, anne babaya itaat, içki ve domuz etinden uzak durma, şefkat ve merhamet gibi konular işlenmiştir. Moriskolar, İspanyol Katolik otoriteleri tarafından dini baskı ve zulüm görmüşlerdir. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan umut beklemişler ve destek aramışlardır (de la Granje, 1987, ss. 45-50).

Moriskolar, İslam mirasını korumak amacıyla çeşitli mezhepleri ve İslam'ın temel inançlarını açıklayan eserler yazmışlardır. Bu eserler, İslami düşünceler, inançlar ve adetler hakkında derinlemesine bilgi sunar. Hüseyin Munis'e göre, bu eserlerde Gazâlî'nin etkileri belirgindir (Palencia, 1945, s. 80).

Moriskoların dini ve hukuki yazıları, onların İslami mirasını koruma ve yaşatma çabalarının bir göstergesidir. Bu yazılar, sadece dini inançlarını değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşamlarını da kapsamaktadır. Bu nedenle, Moriskoların edebi mirası, dönemin İslami ve Hıristiyan dünyaları arasındaki etkileşimleri ve çatışmaları anlamak için büyük önem taşımaktadır. Moriskoların yaşamını düzenleyen hukuki metinler arasında en önemli kaynaklardan biri, Gianjos tarafından yayımlanan ve İspanyol araştırmacı Luis Floriano tarafından, Mubarujalms'in gözetiminde incelenip analiz edilen Los Moros de Ley adlı eserdir (Gayangos, 1853, s. 5/256).

Moriskolarda Seyahat Edebiyatı

Seyahat edebiyatı, Morisko edebiyatında önemli bir yer tutmakta olup, bu türde birçok değerli eser kaleme alınmıştır. Mercedes Sanz tarafından İspanya'dan Türkiye'ye Yolculuk başlıklı doktora tezine konu olan bir el yazması, bu türün önemli örneklerinden biridir. Bu el yazması, Morisko yolcuları için rehberlik, talimatlar ve tavsiyeler içermektedir. El yazmasında yer alan talimatlar, seyahat edenlerin temel ihtiyaçlarının ve erzaklarının temin edilmesini, seyahat sırasında karşılaşılabilecek zorluklar ve tehlikelere karşı önlemler alınmasını ele almaktadır. Ayrıca, yolculuk sırasında farklı şehirlerde Moriskoların nasıl karşılandığı, liman değişiklikleri ve dinlenme yerleri gibi pratik bilgilere de değinilmektedir. Bu rehberlik, seyahat edenlerin doğru yolu bulmalarına ve iyi davranışlar sergilemelerine yardımcı olacak önemli ipuçları sunmaktadır. Miguel Epalza, Arap seyahat edebiyatı türü içinde yer alan iki hacı hikâyesini incelemiştir. Bu hikâyelerden ilki, Turtûşe'den Mekke'ye giden bir hacının hikâyesini anlatmaktadır. Yolculuk sırasında Hıristiyanlar tarafından yakalanıp Mayorka Adası'na götürülen bu hacı, Moriskolar tarafından kurtarılmış ve Tarragona'ya geri getirilmiştir (Abdulkerim, ts, s. 59).

Morisko seyahat edebiyatı, sadece seyahat edenlerin deneyimlerini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda dönemin toplumsal ilişkilerini, dini ve kültürel etkileşimlerini de yansıtır. Bu eserler, Moriskoların kültürel mirasını ve İslam dünyası ile olan ilişkilerini belgeleyen önemli kaynaklar olarak değerlidir (Ibera, 2005, s. 72).

Moriskolarda Şiir

Moriskolar, sabırlı bir halk olarak, Katolik Hıristiyanlardan çok acı çekmiş ve çeşitli zulümlere maruz kalmışlardır. Bu nedenle, onları teselli eden ve umut veren, duygusal ve ince bir zevke sahip yazılar büyük önem taşımıştır. Onlar, hem düzyazı hem de şiirsel eserlerinde, düşüncelerini ifade etmek için Aljamía veya Morisko Arapçası dilini kullanmışlardır. Moriskolar arasında yetenekli şairler de bulunmaktaydı ve bunlardan en ünlüsü Muhammed Rabadan adıyla şairdir. XVII. yüzyılda yaşamış olan Rabadan, Aragon'un Rotas Klamon bölgesindedir ve birçok şiiri ve dini temalı kasidesi bulunmaktadır. Morisko edebiyatının en önemli eserlerinden biri, Tevrat'ta ve Kur'an-ı Kerim'in 12. suresi olan Yusuf Suresi'nde anlatılan Yusuf kıssasından esinlenen "Yusuf Kasidesi"dir. İspanyol yazar ve tarihçi Menendez Pidal, bu eseri titizlikle inceleyip detaylı bir şekilde analiz etmiştir (Pidal, 1952, s. 2).

Rabadan'ın şiirleri, Yusuf'un kardeşlerinin babalarından izin alıp Yusuf'u yanlarına almalarıyla ilgili bir bölümde şairin anlatımı, duygusal derinliği ve şiirsel kalitesiyle dikkat çekmektedir. Rabadan gibi şairler, eserlerinde sadece dini konuları değil, aynı zamanda toplumsal adaletsizliklere ve zulme karşı direnişi de işlerler. Bu şiirler, Moriskolar'ın kültürel kimliğini koruma ve yaşatma mücadelesinin edebi birer belgesidir.

Bu şiirlerin en eskisi İsrâîlî rivayetlerden faydalanılarak yazılan Yusuf Peygamber'in kıssasının anlatıldığı Hadîsu Yusuf (El-Poema de Jose)'dir. Bununla ilgili olarak kısa bir örnek vermek yararlı olacaktır:

Şair Yusuf Peygamber'le ilgili şiirinde şunları ifade eder:

"Çok tatlı söz söylediler,

Ve çok tatlı vaatlerde bulundular,

Yakup yumuşadı ve çocuğu onlara verdi,

Ve dönüş saatini belirledi,

Ve Allah'a dua etti

Hilekârların ellerine düşürmemesi için” (Pidal, 1952, ss. 52-53).

Başka bir şiirinde;

“Şehrin hanımları Züleyha’yı kınadılar,

Kölesiyle arzularını tatmin etmek istediği için,

Züleyha bu kınamayı duyduğunda,

Onların hepsini yemeğe davet etti” (Chejne, 1983, s. 155).

Şiirin ortaya çıktığı aynı dönemde, başka bir önemli kaside de dikkat çekmektedir: Hz. Muhammed’i öven bir kasidedir. Bu kaside, Kur’an-ı Kerim’den alınan ayetlerle başlayarak Hz. Muhammed’i övmektedir ve Yusuf Kasidesi kadar önemli kabul edilmektedir. “Nebevî Medih Rubailerî” olarak bilinen bu kaside, XIV. yüzyıla tarihlenmektedir. “Nebevî Medih Rubailerî”, Victor tarafından tercüme edilmiştir. Kasidenin başlangıç kısmı, Kur’an’dan alınan ayetlerle Hz. Peygamber’e olan övgüyü ifade eder. Bu kaside, Morisko edebiyatının zenginliğini yansıtan önemli bir edebi eserdir. Örnek:

“Hamd, yüce Allah'a olsun.

O, yücelik ve mükemmellik sahibidir.

O, adaletli bir Rab’dır.

Her şeyin Rabbi, tek ve biricik olan,

Mutlak otorite sahibidir.

O, her şeyi hakkıyla bilir,

Onun her şeyin sahibi olduğunda şüphe yoktur” (Abdulkerim, ts, s. 61).

Bu kaside, Morisko şairlerinin dini ve edebi duygularını nasıl ifade ettiklerini göstermektedir. Yusuf Kasidesi gibi, Nebevî Medih Rubailerî de dönemin dini, sosyal ve kültürel bağlamını anlamamıza yardımcı olan önemli eserlerdir.

Muhammed Rabadan’ın 1620 yılında yazdığı bu eski şiir, Hasan-ı Basri’nin peygamber soyunu anlattığı kitabında yer alanları İspanyolca bir şiire dâhil etmiştir. Şiir, Allah’ın Hz. İbrâhim’i uyarmak için gönderdiği ölüm meleği Azrâil’i tasvir eder:

“İsmim anıldığında

Korktukları benim,

Yeryüzünün en alçak yerlerinden,

En yüksek ve parlak kulelere kadar.

Kimse benim acı arzumdan kaçamaz.

Herkesi eşit kılarım,

Büyük ile küçük arasında ayırım yapmam.

En basit çobanlardan

En yüksek krallara kadar.

Canlı olan hiçbir mahlûk,

Hiçbir şey benden saklanamaz.

Güçlü orduları yok eden benim.

Yok eden, dağıtan ve mahveden benim

Bedenleri sevgili ruhlarından ayıran benim”(Ticknor, 1856, s. 4/327).

Muhammed Rabadan, ayrıca “Hacı Puey’den Mektuplar (coplas)” adlı eseri kaleme almış ve bu eserde hacca yaptığı yolculuğu şiirsel bir dille anlatmıştır. Mariafo de Bano’nun yazdığı “Hacı Puey’in Yolculuğu” adlı eserden esinlenerek yazdığı bu şiirler, Rabadan’ın kasabasından başlayıp Banyas’a, oradan da deniz yoluyla Tunus’a kadar uzanan gerçek bir yolculuğu anlatmaktadır. Daha sonra Mısır’ı ziyaret eden Rabadan, kutsal toprakları görmüş

ve Mekke ile Medine'yi ziyaret etmiştir. Tüm bu seyahatlerini sade ve akıcı bir dille, coşku ve şiirsel hayallerle dolu bir şekilde tasvir etmiştir.

Muhammed Rabadan'ın şiirleri akıcılığı ve sadeliği ile öne çıkmaktadır. Aynı dönemde yaşamış ve eleştirmenliği ile tanınan başka bir önemli şair ise, XVII. yüzyılın başlarında Tunus'ta yaşamış olan ve İspanyol oyun yazarı Lope de Vega'nın eserlerini eleştiren Juan Alfonso'dur. O da Mudejar kökenli olup, Afrika'ya göç eden en iyi şairlerden biridir. Tetuán'da (Tétouan) İslam inançlarını ve ibadetlerini özgürce ve korkusuzca yerine getirmiştir. Katolik Hıristiyanlara ve İspanyol otoritelerine karşı sert eleştiriler içeren bir şiir yazmıştır (Özdemir, 2021b, s. 375).

“Ey lanetli İspanyol karga,
Ey lanetli efsanevi yaratık,
Üç başınla bekliyorsun,
Seni bekleyen cehennem kapısında.”
Moriskolar bazen İspanya'yı:

“Kendi kendine verdiği tüm sözleri tutmayan” sözleriyle eleştirirler
Ayrıca, İspanyol Katolik din adamlarını da şu sert ifadelerle suçlarlar:

“Merhametsizce hırsızlık yapan kurtlar,
Kibir, gurur, zina ve günah ile meşguller,
İnkâr ve küfür, lüks, zorbalık ve zulüm içindeler.”

XIV. ve XV. yüzyıllarda yaşamış Morisko şairimiz, Amir Don Diego de Mendoza'nın doktoru olan Muhammed et-Turtûşî (Mahamat aLXartosi) hatırlanabilir. Muhammed et-Turtûşî, kader ve özgür irade gibi konuları işleyen, güzel ve etkileyici sözcüklerle donatılmıştır. Bu bilgi, el Cancionero de Baena adlı eserin sahibinin ifadesine dayanmaktadır. Şairimiz Muhammed et-Turtûşî, Ferran Sanchez de Calavera'nın kader (determinism) üzerine sorduğu soruya şöyle yanıt vermiştir:

“Allah, sonu olmayan adaletin yaratıcısıdır,
Kutsaldır ve kötülüğü kabul etmez.
O halde bizi nasıl yargılayacak, zira bunu emreden O değil midir?
Bu, O'nun emri ve iradesi mi?
Yoksa Allah'ın insanlara gönderdiği peygamberlerin öğretileri midir?
Hiç şüphe yok ki, Allah adil, merhametli ve hikmet sahibidir” (Abdulkerim, ts. s. 65).

İslam dinini öven bazı şiirler bulunmaktadır. Bu şiirler, Arapça ve İspanyolca karışımı zeceller halinde aşağıdaki şekilde yazılmıştır (Abdulkerim, ts. s. 65):

“Rabbim Allah,
Rehberim Muhammed,
O, gerçek bir peygamberdir,
Arapların arasındandır.
Eşi benzeri yoktur,
Ve Muhammed onun elçisidir.
Allah gerçektir,
Dinim İslam'dır.
Rabbim Allah,
Rehberim Muhammed,
O, gerçek bir peygamber,

Arapların arasındandır.

Bu şiir, Allah'ın birliğini ve Muhammed'in peygamberliğini vurgulayan bir eserdir. Şairi bilinmeyen bazı şiirler var ki, bunların ana temaları peygamber sevgisidir. Şair bir şiirinde duygularını şöyle dile getirir:

Rabbimiz ona salat eyle,
Bizi onu seven kullar eyle,
Bizi onun ümmetine dâhil eyle,
Onun sancağı altında.

Ey sevgili! Ey Muhammed!
Salât sana ey Muhammed!
Kim dilerse iyi talihli olmak,
Ve yüce makama ulaşmak
Gecenin karanlığında çokça okusun
Hz. Muhammed'e salât u selam
Ey sevgili! Ey Muhammed!
Salât sana ya Muhammed! (Özdemir, 2021a, s. 373).

Arapça ve İspanyolca dillerinin bir arada kullanılması, Endülüs'ün kültürel ve tarihî çeşitliliğini yansıtmaktadır. Başka bir İspanyol Morisko şair de şöyle der:

"Hak uyudu,
İhanet uyandı.
Adalet kayboldu,
Kötülük yayıldı."

Bu dizeler, dönemin sosyal ve siyasî karışıklıklarını, adaletsizlik ve ihanetin yaygınlığını vurgulayan derin ve anlamlı bir şekilde ifade etmektedir.

XVI ve XVII yüzyıllardan başka Morisko şairleri de vardır, bunlar arasında şair İbrahim el-Bulgarî (Ebu'l-Fadl) da yer alır. Cezayir'de ikamet eden ve görme engelli olmasına rağmen kalbi ve zihni aydınlık olan bu şair, İslami inancı savunan bir risale yazmıştır. Bu risalede Allah'ın varlığını şu şekilde doğrular:

"Allah Sübhânehu ve Teâla,
Varlığının gerekliliğinin delili,
Yarattıkları varlığının kendisidir.
Renkler, çiçekler ve ölüm,
İnsan hayatında da,
Tüm yaratılanlarda görürüz.
Hiçbir fiil failsiz olmaz.
Buradan açıkça anlıyoruz ki,
Gördüğümüz tüm varlığın,
Bir yaratıcısı olması gerektiğini."

Bu beyitler, bu zor meselenin çözümünü bizlere açıklamaktadır.

"Öyleyse seçileni Allah sana verdi,
Sen ona vermediğin halde.
O, Akli yarattı
Ve sana mükemmel bir ahlak verdi,

Hangi yoldan gideceğini görmek için,
Ve hangisinin senin için daha uygun olduğunu,
Ya cennette sonsuz bir hayattan zevk alırsın,

Ya da cehennemde ebedi olarak cezalandırılırsın” (Abdulkerim, ts. ss. 66-67).

Morisko şairleri arasında, İspanya’da o dönemde yaygın olan İtalyan şiir türlerinde de yetkin olanlar vardı. İşte Morisko bir şairin, İspanyolların Moriskoları ülkeden kovması üzerine yazdığı bir “Sonet”ten bir parça:

“Ey Rabbim! Kullarının çektiklerini görürsün,

Onlar hayatta ölümlerdir ve bedenleri cehennem azabı çeker,

Vicdansız yaşayan babalarının günahları yüzünden acı çeken,

Sen onların neler çektiğini görürsün,

Öfkenin yakıcı kılıcını kaldır (Munis, 2005, s. 2/522).

Şairin derin acısını ve Allah'a olan yalvarışını ifade eden bu şiir, Morisko şairlerin yaşadığı zulmü ve acıları, dini ve kültürel bağlamda nasıl dile getirdiklerini açıkça göstermektedir. Bu ve benzeri şiirler, Morisko şairlerin İspanyol kültürü ile nasıl etkileşimde bulduklarını ve kendi trajedilerini nasıl ifade ettiklerini gösterir.

Morisko Edebiyatının Özellikleri

Morisko edebiyatında kendine has bir tarz hâkimdir, ancak bu, esneklik ve ifade zenginliğinden yoksun olduğu anlamına gelmez. Bu yazılar, kendine has özellikleri ve mükemmel üslubu ile dikkat çeker ve halk diliyle yazılmıştır. Yazarları, kolektif ruhu ön plana çıkarmayı amaçlar. Morisko edebiyatının doğasını anlamak için bireysel kişisel üslup ile geleneksel klasik kolektif üslup arasındaki farkı ayırt etmemiz gerekir. Ramon Menendez Pidal ve Alvaro Galmés’in belirttiği gibi, geleneksel metinler değişime ve uyarlamaya tabidir. İspanyol yazar Arcipreste de Hita da bu görüşü destekler ve ünlü eseri El Libro de Buen Amor’da geleneksel metnin özelliklerini vurgular.

Morisko edebiyatı, etkileyici, ciddi ve zarif bir üslupla karakterizedir. Bu edebiyat, basitliği ve ifade ruhu ile dikkat çeker ve bu da onun çekiciliğinin ve başarısının sırrıdır. Moriskolar, önceki Hıristiyan İspanyol edebiyatını da iyi biliyor ve okuyorlardı. Morisko edebiyatı, önceki İspanyol edebiyatının her aşamasından etkilenmiştir. Bu, Morisko şövalye hikâyeleri gibi örneklerle de görülmektedir. Mikdad ve Mayasa hikâyesi gibi eserler, Provençal hikâyelerinde olduğu gibi Paris ve Vifaya’nın Tarihi adlı eserde de yer alır. Ayrıca, el arrepentimiento del desdichado romanı da bu türün örneklerindendir ve geleneksel Arap edebiyatının altın çağından etkiler taşır (Abdulkerim, ts, s. 68). Bu edebiyatta, bilimsel eserlerde bulunan çeşitlilik veya karmaşıklığı bulamayız; ancak sadelik ve açıklık baskındır. Moriskolar, Hıristiyan edebiyatını biliyor ve yazılarında kullanıyorlardı. Arap mirasındaki bilge sözler, Fransızca ve İspanyolcadaki bilge sözlere benzer. Bu atasözlerinden birkaç örnek:

“Kendine bak.

Hayatı kadında ara.

Bu nasihatimi al.

Eğer hükmedersen, adil ol.

Üzüntünü göstermemeye çalış.

Anne babana nasıl davranırsan,

Çocukların da sana öyle davranır.

Eğer varsa paran,

İyilik satın al,

Onunla dostlar kazanırsın” (Abdulkerim, ts, s. 70).

Bu metin, Morisko edebiyatının sadeliğini ve bilgelik içeren sözlerin diğer kültürlerle olan etkileşimini ele almaktadır.

Sonuç

Moriskolar, Orta Çağ boyunca Endülüs'te Hristiyan krallıklar tarafından yavaş yavaş fethedilen Müslüman topluluklardır. 1492'de Gırnata'nın düşüşüyle birlikte, İspanya'daki son Müslüman krallık da Hristiyan egemenliği altına girmiş ve Müslümanlara yönelik yoğun baskılar başlamıştır. Zorla vaftiz edilen bu Müslümanlara "Morisko" denmiştir. İspanyolca "Moro" kelimesine "küçültme eki" olan "-isko" ekinin getirilmesiyle türetilen bu kelime, dini ve kültürel kimliğini korumaya çalışan bir topluluğun yaşadığı trajediyi ifade etmektedir. 1609-1614 yılları arasında, III. Philip'in emriyle başlatılan büyük bir sürgün dalgası sonucu yüz binlerce Morisko ülke dışına çıkarılmıştır. Bu sürgün, Morisko toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını derinden etkilemiş ve İspanyol ekonomisine zarar vermiştir. Moriskoların sürgünü, sadece bir halkın yerinden edilmesi değil, aynı zamanda kültürel bir mirasın kaybı ve insanlık tarihindeki büyük trajedilerden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu olay, dini ve etnik farklılıkların kabulü ve hoşgörünün önemini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Moriskoların dil ve edebiyat sahasındaki varlığı, onların kimliklerini koruma ve yaşadıkları zorluklara karşı direnme çabalarının önemli bir yansımasıdır. Endülüs İslâm mirasının son temsilcileri olarak Moriskolar, Arapça ve İspanyolca arasında sıkışan bir kültürel yapı içinde varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir kimlik göstergesi olarak, Moriskoların Hristiyan yönetimi altında karşılaştıkları baskıların merkezinde yer almıştır.

Bu bağlamda, Moriskoların edebi üretimleri hem İslâm geleneğinin izlerini taşımış hem de yeni şartlara uyum sağlama çabasının bir tezahürü olmuştur. Arap harfleriyle yazılmış Aljamiado metinler, bu adaptasyonun en dikkat çekici örneklerinden biridir. Edebî eserlerde ve dini metinlerde görülen dil değişimleri, Moriskoların kimliklerini muhafaza etme gayretlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Morisko edebiyatı, bu tarihsel bağlamda zengin ve çeşitli bir kültürel mirasın ifadesi olarak öne çıkar. Dini, manevi, sosyal ve kültürel temaları işleyen bu edebiyat, Moriskoların yaşadığı zulüm ve acıları, direniş ve umut dolu bir dille ifade eder. Geleneksel tarzıyla dikkat çeken Morisko edebiyatı, esneklik ve ifade zenginliğinden yoksun olmamakla birlikte, sadelik ve açıklıkla karakterizedir. Muhammed Rabadan gibi şairler, eserlerinde dini konuları işleyerek Morisko kimliğini koruma çabası göstermişlerdir. Morisko edebiyatı, Hristiyan İspanyol edebiyatıyla etkileşimde bulunmuş ve bu edebiyatın birçok aşamasından etkilenmiştir. Geleneksel metinlerin değişime ve uyarlamaya açık olması, bu edebiyatın canlılığını ve dinamizmini göstermektedir. Eğitici edebiyat da Morisko kültüründe önemli bir yer tutar ve Orta Çağ edebiyatıyla sıkı bir ilişki içindedir. Aziz Juan de la Cruz'un tasavvufu ve Morisko dini yazılar arasındaki ilişki, bu etkileşimin bir göstergesidir. Morisko edebiyatı, dini ve kültürel kimliğini koruma çabası içindeki bir halkın sesi olarak tarih boyunca büyük bir öneme sahiptir. Bu edebiyat, sadece tarihi bir belge olmanın ötesinde, kültürel ve edebi bir zenginlik sunar ve günümüzde de ilgiyle incelenmeye devam etmektedir.

Baskılar ve yasaklamalar sonucunda Moriskoların dil ve edebiyat mirası büyük ölçüde kaybolmuş olsa da günümüze ulaşan metinler onların tarih sahnesindeki mücadelesinin sessiz tanıklarıdır. Bu metinler, yalnızca bir dilin dönüşümünü değil, aynı zamanda bir medeniyetin karşı karşıya kaldığı asimilasyon sürecini anlamak açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu çerçevede, Moriskoların dil ve edebiyat çalışmaları üzerine yapılan araştırmalar, hem Endülüs sonrası İslâm medeniyetinin mirasını anlamamıza katkı sağlamakta hem de kültürel etkileşim süreçlerine ışık tutmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, yazar tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Moriskolarda dil ve edebiyat çalışmaları” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi; bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Abdulkerim, C. (tsz). *El-Mûrîskîyyûn Târihubum ve Edebubum* (1. bs). Mektebetü nahdatü’ş-şark.
- Ali, Z. b. (2019). *El-Mûrîskîyyûn. Mecelletü ‘l-hwârî’l-Mütevassâtî, Câmîatü’l-ceylâlî*, 10(1).
- Arenal, M. G. (2006). *Şetâte ehl-i Endelîs, Mubacirûne’l-Endelîs* (1.). el-Meclisü’l a’lâ li’s-sekâfe.
- Bilgin, F. (2013). *Endülüs’te Kalan Son Müslümanların (Moriskolar) İspanya’dan Sürgünü*. 13(2), 37-61.
- Bulliet, R. W. (2004). *The Case for Islamo-Christian Civilization*. Columbia University Press.
- Carbajal, L. del M. (1797). *Historia de la Rebelion y Castigo de los Moriscos de Granada*. yy.
- Carr, M. (2009). *Blood and Faith: The Purging of Muslim Spain*. New Press.
- Chejne, A. G. (1983). *Islam and The West*. yy.
- de la Granje, F. de la. (1987). *Kitabu akevâl’l-acibe*. yy.
- M. A. B. Iberra & V. M. Cerrâr, Çev.). (2005). *El-Morîskîyyûn fi’l-fikri’t-târîhî*, el-Meclisü’l a’lâ li’s-sekâfe.
- Epalza, M. de. (2005). *El-Morîskîyyûn fi’l-İsbânyâ ve fi’l-müneffâ* (C. Abdurrahman, Çev.). el-Meclisü’l a’lâ li’s-sekâfe.
- Erdem, S. (1989). *Aljamiado. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2). TDV Yayınları.
- Fonceca, D. (1612). *Justa Expulsión de Los Moriscos de España*, Jacobo Mascardo. yy.
- Fuentes, A. G. de. (1972). *El interes literario en los escritos Aljamiado-moriseos*. Gredos.
- Gökalp, H. (2023). *Moriskolar*. İnsan Yayınları.
- Harvey, L. P. (2005). *Muslims in Spain, 1500 to 1614*. University of Chicago Press.
- Hitti, P. K. (2011). *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*. İFAV.
- İmamüddin, M. (1990). *Endülüs Siyasi Tarihi* (Y. Yazar, Çev.). Rehber Yayınları.
- Kettânî, A. el-Muntasır. (2005). *İnbîâsü’l-İslâm fi’l-Endelîs. Câmîatü’l-İslâmiyyeti’l-Âlemiyye*.
- Lea, H. C. (1988). *El-‘Arab ve’l-Müslîmân fi’l-Endelîs ba’de sukûti Gárnata*. Dâru Lübnân li’t-tubaa’.
- Mayans, A. S. de B. y. (1998). *Benilloba Morisca y Cristiana Historia de Una Evolucion Social*. Universidad Complutense, Facultad de Geografia e Historia Departamento de Historia Moderna.
- Menocal, M. R. (2002). *The Ornament of the World: How Muslims, Jews, and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*. Readine Group Guide Inside.
- Oliver, L. M. (1972). *La Novela morisca de tema Granadino*. . Publicaciones de la Universidad Complutense Madrid.
- Özdemir, M. (2020). *Moriskolar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. bs, C. 30, ss. 286-287). TDV Yayınları.
- Özdemir, M. (2020). *Müdeccenler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 46). TDV Yayınları.
- Özdemir, M. (2021a). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. TDV Yayınları.
- Özdemir, M. (2021b). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (6.). TDV Yayınları.
- Palencia, A. G. (1945). *Târîhu’l-fikri’l-Endelîsî* (H. Munis, Çev.). Mektebetü’s-sakafeti’d-diniyye.
- Perez, J. (2012). *Târîhu’l-veçîz li mahâkimi’t-teftîş bi’İsbânyâ* (1.). Heyetü Abudabi li’s-seyâhati ve’s-sekâfet.

- Pidal, R. M. (1952). *Pocma de Yusuf*. Universidad de Granada.
- Razûk, M. (1991). *El-Endelüsîyyûn ve Hicretubum ilâ Mağrib hilâle'l karneyen 16-17, İfrîkiya eş-Şark*. yy.
- Şeyban, L. (2006). *Mudejares ve Sefarades*. İz Yayıncılık.
- Ticknor, G. (1856). *Historia de la literatura Española* (C. 4). Imperanta y Estereotipia de M. Rivadeneyra.
- Weigers, G. (1994). *Islamic Literature in Spanish and Aljamiado: Transmission, Dissemination, and Continuation*. Brill.

EXTENDED SUMMARY

The term "Morisco" originated in the late 15th century by adding the suffix "-isco" to the word "Moro," which had been used since the Middle Ages to refer to Muslims in Spain. It means "belonging to Muslims" or "remnants of Muslims." The name "Maurus," given by the Romans to North Africans, entered Latin and later evolved into "Moro" in Spanish and Portuguese. Due to the dark complexion of North Africans, the word also acquired the meaning "dark-skinned," influenced by the Greek adjective "amauros/mauros." Initially, the Spanish used the term "Moro" to refer specifically to Moroccans, as Arab-Berber armies came through Morocco. However, over time, it became synonymous with "Muslim" due to the religion of these conquerors. The Spanish initially equated "Morisco" with "Mudejar," referring to Muslims who remained under Christian rule after the reconquest of Andalusian cities. However, from the second half of the 16th century onward, the term was used specifically for former Muslims who had been forcibly converted to Christianity. The Moriscos, who had converted under duress, were referred to in Spanish sources as "cristianos nuevos" (new Christians). This newly formed community had a dual identity: a hidden Muslim identity practiced privately and a Christian identity displayed publicly. To ensure the Moriscos' complete assimilation into Christian society, Spanish authorities enacted numerous prohibitions. These included closing slaughterhouses and butcher shops that followed Islamic practices, banning Arabic names and titles, prohibiting the speaking of Arabic and the possession of Arabic books, outlawing circumcision, and forbidding women from wearing traditional Islamic clothing. Young children were taken from their families and placed in monasteries to be raised as Christians. Inquisitional courts were established in Morisco-populated areas to enforce these restrictions. During the reconquest of Andalusian cities, most wealthy and scholarly Muslims fled Spain, leaving the Moriscos primarily as small farmers and craftsmen. Forced to live dual lives, they had to blend into Christian society while secretly maintaining their Muslim identity. This duality sparked theological debates about the permissibility of such a lifestyle in Islam, particularly from 1501 onwards. To preserve their cultural and religious heritage, the Moriscos created books and libraries. Copying and safeguarding religious texts was a significant activity. These books covered subjects such as Islamic sciences, Arabic language, and literature. Libraries played a crucial role in both individual and communal education, facilitating knowledge-sharing among the Moriscos. However, under Christian oppression, many of these books and libraries were destroyed or had to be hidden. Aljamiado refers to texts written by Moriscos in Spanish or other local languages using Arabic script. This literary form served as a means to clandestinely preserve Islamic teachings and cultural values. Aljamiado texts included religious treatises, prayers, poems, and folk tales. These writings helped Moriscos maintain their religious identity and sustain their existence within society. While Arabic gradually lost its prevalence among Morisco children and youth, some Morisco communities retained Latin as their primary language. This linguistic shift made it challenging to pass down Islamic culture to new generations. In response, Morisco leaders wrote Spanish-language works that contained basic Islamic teachings, using Arabic script for these texts. These works are collectively known as "Aljamiado literature," defined as Spanish texts written in Arabic script. Morisco literature was produced by the last surviving Muslims of Spain, the Andalusian Spanish Muslims. They expressed their cultural and religious identity through poetry and folk literature. Poetry was a crucial medium for emotional and spiritual expression, helping to preserve Islamic values and cultural heritage. Morisco poets wrote in both Arabic and local languages, addressing themes such as religion, love, nature, and social issues. Folk literature consisted of stories and tales that reflected everyday struggles and social events. These narratives strengthened Morisco social solidarity and reinforced their cultural identity. Morisco literature included Islamic religious texts, historical accounts, legends, folk tales, and poetry. According to Alfonso Carmona González, a Spanish Orientalist from Murcia University, this body of work can be seen as "the literature of minority resistance." Morisco literature illustrates the deep interconnection between Spanish and Arabic literatures and had a significant impact on world folklore. The Moriscos made great efforts to preserve and pass on their cultural heritage, and their literary productions became an essential part of their resistance and identity struggle. Morisco literary activities represent a rich blend of Spanish and Arabic cultures, showcasing how cultural identity can be preserved even under oppression. Through language and literature, the Moriscos fought to maintain their cultural and religious identities. Using Arabic, Aljamiado texts, poetry, and folk literature, they kept Islamic values and their cultural heritage alive. Despite the oppressive rule of Christian authorities, the Moriscos managed to sustain their existence through these efforts. This literary and cultural legacy continues to provide valuable insights into Morisco culture and identity today.